

УДК 81'1:159.922.4

**ЕТНОСПЕЦИФІКА НОМІНАЦІЙ ЖІНКИ
У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ СІМ'Ї
(на матеріалі української та польської мов)**

Віра БУРАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра загального мовознавства
e-mail: vira.burak@ukr.net*

У статті розглядається ряд проблем, пов'язаних із компаративним вивченням семантики лексичних одиниць. Для обґрунтування теоретичних положень залучено категоріальний апарат когнітивної етнолінгвістики, лінгвопрагматики та перекладознавства. Експлікація етносемантики номінативних одиниць здійснюється на прикладі периферійних термінів свята, зокрема назв жінки, у процесі створення сім'ї. Для зіставлення обрано близькоспоріднені українську та польську мови з метою виявити національну специфіку номінацій. Значення одиниць виокремленої лексико-семантичної групи розглядається в узуальному аспекті, оказіональний аспект коротко прокоментований. За допомогою контрастивного аналізу виявлено спільне, відмінне й унікальне в семантичних структурах виокремлених номенів.

Ключові слова: етносемантика, семантична структура слова, культурна конотація, терміни родинної спорідненості, контрастивний аналіз.

У сучасній поліпарадигмальній науці про мову спостерігається тенденція до розмиття меж між напрямками дослідження. Це явище зумовлене пошуком цілісної лінгвістичної теорії, а відтак – необхідністю синтезувати знання, накопичені в різних галузях мовознавства. Важливих трансформацій у загальнонауковому поступі зазнала й етнолінгвістика¹. Результати досліджень структурного, когнітивного, комунікативно зорієнтованого мовознавства сприяють розширенню категоріального апарату молодій науці, що, в свою чергу, дає змогу розглядати проблему національної специфіки мовних одиниць з різних точок зору.

Культурно детерміновані мовні феномени вже тривалий час перебувають у центрі уваги дослідників². Чимало зроблено й для реконструкції національних мовних картин

---

¹ *Bartmiński J.* Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. London, 2009; *Жайворонок В. В.* Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. Київ, 2001. С.48–63; *Аркушин Н.П.* Сучасні напрями європейської лінгвістики // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. С.1–5.

² *Wierzbicka A.* Meaning and Culture. New York, 2006. P.341; *Glaz A., Danaher D., Łozowski Prz.* The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition and Culture. London, 2013. P.483; *Воркачев С.Г.* Культурний концепт и значение // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. Т.17. Вып.2. Краснодар, 2003. С.268–276; *Гонтарук Л.В.* Сфера сакрум–профанум у системі культура–мова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип.52. Львів, 2011. С.46–58; *Конобродська В.Л.* Поняття семантики в культурному контексті // Етнолінгвістичні студії.Т.1. Житомир, 2007; *Конобродська В.Л.* Поняття семантики в культурному контексті // Етнолінгвістичні студії. Т.1. Житомир, 2007; *Кононенко В.І.* Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996; *Русанівський В.М.* Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство, 1993, №6; *Соколовская Ж.П.* “Картина мира”: системность, моделирование и лексическая семантика. Кн.4. Ялта, 1999.

світу, яка здійснюється шляхом вивчення їх у зіставному аспекті³. В умовах здійснення глобалізаційних процесів особливої актуальності набуває питання культурної ідентичності. При цьому виокремлюється такий його аспект: неможливо повною мірою розкрити ідентичність своєї культури (якою б різномірною вона не була), доки глибоко і досконало не ознайомишся з іншою культурою⁴. З огляду на це, надзвичайну цінність становлять контрастивні дослідження близькоспоріднених мов. Адже, попри те, що носії таких мов можуть мати спільне історичне минуле, подібні умови життя, ті ж фрагменти дійсності, все ж набутий досвід й оцінка переліченого різнитимуться, що й відображає етносемантика мовних одиниць. Номенклатура родинної спорідненості становить один із найдавніших пластів лексики, ядро якої складається з термінів кровної спорідненості та свояцтва. При цьому на периферії польової організації даної системи опинилися номінації жінки в процесі створення сім'ї (особи, яка ще не вийшла заміж, але має такий намір). Терміносистема родинної спорідненості тривалий час перебуває у центрі компаративних та інших досліджень. Мовознавцями детально вивчено фонетичні та морфологічні процеси у цих лексемах, описано джерело їх походження та історію запозичень⁵. Попри це, семантичні особливості номінацій жінки у процесі створення сім'ї досліджені недостатньо.

Проблематика обраної теми виходить за межі одного підходу до її вивчення, однієї галузі мовознавства чи наукової парадигми, оскільки номінативні одиниці мають здатність передавати інформацію не лише про те, що ними позначено, а й про спосіб осягнення денотата та його стереотипну оцінку. Релевантним для цього дослідження є узуальне розуміння значення слова й окремих його компонентів. Для різностороннього висвітлення національної специфіки номінацій жінки у процесі створення сім'ї у статті розглядаються особливості вербальної репрезентації, категоризації та концептуалізації цього фрагменту дійсності в українській і польській лінгвокультурах.

Оскільки семантика слів різною мірою наповнена етнокультурним змістом, усі компоненти значення (денотативний, сигніфікативний та конотативний) можуть бути національно маркованими⁶. Співвідношення маркованих і немаркованих компонентів у семантичній структурі слова визначає ступінь його національної маркованості. З огляду на це, дослідники розрізняють:

1) *безеквівалентну лексику* – слова, які позначають унікальний денотат, сигніфікат і конотат;

2) *частково безеквівалентну лексику* – слова, які позначають існуючий в іншій культурі денотат, але містять відмінний сигніфікат і конотат (даний термін вживають Л.Дяченко, Л.Зімакова О.Тупиця);

³ Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ, 2004; Письменна Ю.О. Концептуалізація ментальних категорій в національних лінгвокультурах: контрастивне дослідження // Вісник Київського національного університету. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. Вип.24. Київ, 2013. С.38–40; Стернин І.А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования. Воронеж, 2004.

⁴ Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва, 1996. С.79.

⁵ Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ, 1961; Трубочев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва, 1959; Николенько О.Ю. Лексико-семантическая группа наименований родства: функционирование, эволюция, словообразовательные потенции: на материале речи жителей г. Омска. Омск, 2006; Read D.W. Formal analysis of kinship terminologies and its relationship to what constitutes kinship // Mathematical anthropology and cultural theory. Vol.1. Los Angeles, 2000. P.1–46.

⁶ Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексики сучасної української літературної мови. Київ, 1997. С.18.

3) *конотативну лексику* – слова, які позначають однаковий денотат та сигніфікат у різних культурах, але містять культурну конотацію (цей термін використовують А.Бронська, С.Влахов, Г.Томахін, О.Тупиця, С.Флорін).

Завдання пропонованої статті – зіставити семантичні структури українських і польських номінацій жінки у процесі створення сім'ї з метою виявлення в них спільного, відмінного та етноспецифічного.

Сформульована мета окреслює такі **завдання**: 1) виокремити одиниці досліджуваної лексико-семантичної групи з тлумачних та синонімічних словників двох мов; 2) описати денотативне значення виокремлених номінацій; 3) визначити наявні парадигматичні відношення між елементами виокремлених номінативних полів; 4) проаналізувати, як на лексичному рівні структурується обраний для дослідження фрагмент семантичного простору українців та поляків; 5) описати семантичну структуру цих номінацій, зважаючи на їх синтагматичні зв'язки; 6) на базі отриманого матеріалу сформулювати контрастивні пари; 7) здійснити диференційне тлумачення значень номінативних одиниць у контрастивних парах; 8) описати етноспецифіку номінацій жінки у процесі створення сім'ї у зіставляваних мовах.

Для максимально об'єктивної інтерпретації ступеня національної маркованості кожної номінативної одиниці необхідно брати до уваги її відношення і зв'язки з фрагментом реального світу, етнічною свідомістю і конкретною мовною системою.

Денотативний аспект. Терміни свояцтва називають осіб, пов'язаних шлюбним зв'язком. Укладання шлюбу є обов'язковою умовою створення сім'ї. Для досягнення результату (набуття статусу чоловіка і дружини) особи протилежної статі проходять кілька етапів схвалення цього союзу: залицяння, сватання, заручини, вінчання, весілля, шлюбна ніч.

На кожному з цих етапів жінка сприймається етноспільнотою іншою, ніж була до цього. Відповідно, вона щоразу отримує нову номінацію, яка експліцитно чи імпліцитно вказує на норми і права її вербальної та невербальної діяльності стосовно осіб інших соціальних статусів і навпаки. Це явище характерне для багатьох культур світу. Тому при дослідженні номінації жінки в процесі створення сім'ї спостерігається позначення динамічного денотата⁷. Основні етапи створення сім'ї, їх функції та послідовність в основному однакові в традиційних культурах українців і поляків. Різняться вони лише наборами питомих і запозичених моделей поведінки, а також по-різному розставленими акцентами стосовно дошлюбних і шлюбних дій жінки у процесі створення сім'ї, що зумовлює різну кількість номінацій у порівнюваних мовах. За останні два століття відбулися значні зміни в суспільному житті обох націй, внаслідок чого трансформувалася і процес створення сім'ї. Це зумовило появу нових номінацій та зникнення з активного вжитку застарілих.

Номінативні одиниці зі словників виокремлювалися за принципом наявності в їх семантичній структурі семи 'намір створити сім'ю'. З огляду на векторність такої інтенції (потенція → бажання → дія), бралась до уваги також наявність семи 'бажання сподобатись потенційному партнеру'⁸.

⁷ Бурак В. Зіставлення номенів на позначення чоловіка в процесі узаконення шлюбних стосунків на матеріалі української та польської мов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Вип.10. 2016. С.75.

⁸ Милютіна М.Г. Семантика конотативности и потенциальная модальность. Москва, 2005. С.16.

За даними лексикографічних джерел [Грін, ВТССУМ, ССУМ, СУМ], в українській мові налічується 11 номінацій: *відданиця, залицяльниця, кокетка, фразерка/фраїрка, невіста, облюбениця, суджена, княгиня, наречена, молода, новобрачна*.

У словниках польської мови [Bron, Kras, Dorosz, SPP] зафіксовано 12 номінацій: *adoratorka, kokietka, zalotnica, nupturientka, epuzerka, oblubienica, wybranka, bogdanka, narzeczona, niewiasta, panna mloda*.

У синонімічних словниках кожної з обраних для аналізу мов зазначені номінації представлені як синоніми [Kras, Bron, ССУМ]. У перекладних українсько-польських та польсько-українських словниках наведені лише деякі пари лексичних відповідників. Часто різним словам мови-джерела відповідає одне слово мови-реципієнта, що вказує на їх спільне семантичне поле, але не свідчить про семантичну тотожність. Очевидно, існує потреба розрізняти семантично перераховані номінації.

Основу розрізнення значень виокремлених номінативних одиниць становить хронологічна послідовність етапів створення сім'ї: 1) 'намір сподобатися потенційному партнеру'; 2) 'намір одружитися'; 3) 'з моменту домовленості про одруження до дня шлюбу'; 4) 'день шлюбу'; 5) 'день весілля до ранку після шлюбної ночі'; 6) 'невдовзі після весілля'. Оскільки денотативне значення напряму пов'язане з номінативною функцією слова, воно виокремлюється на основі аналізу контекстуального вживання номінативної одиниці в прямому значенні, при цьому береться до уваги показник частотності та дефініція у глумачних, синонімічних й етимологічних словниках.

Дівчина, яка досягає зрілості, має право створити власну сім'ю. Ініціатива створення сім'ї може надходити від різних осіб: від батьків дівчини чи хлопця; від хлопця; від дівчини; від сторонніх людей. В українській культурі традиційно ініціаторами шлюбу є батьки дівчини. Дівчині дозволяється знайти собі чоловіка, хоча трапляються випадки, коли вона мусить змиритися з вибором батьків. Якщо батьки не нав'язують своєї думки, що є типовим для польської культури, то молоді люди самостійно шукають собі пару, спілкуючись та залицяючись. Учасники названого процесу, який складається з п'яти етапів, в українській та польській мовах окреслюються значною кількістю номенів, різних за семантикою.

1. Етап залицяння

На цьому етапі в українській мові особа жіночої статі називається *відданиця* – 'дівчина шлюбного віку; дівчина на порі' [СУМ, Т.1, с. 578], *залицяльниця* – 'та, хто залицяється до кого-небудь' [СУМ, Т.3, с. 186], *кокетка* – 'жінка, що своєю поведінкою, манерами, одягом намагається подобатися чоловікам' [СУМ, Т.4, с. 214], *фразерка/фраїрка* – 'кохана, невіста; наречена'. Перша номінація застаріла. Лексема *залицяльниця*, утворена від номена *залицяльник*, з'являється у словниках і функціонує в текстах з початку ХХ ст. Пізня поява цієї номінації зумовлена консервативною українською звичаєвою системою: активні прояви симпатії дівчини до хлопця розцінювалися як невихованість, непристойність, несерйозність. За даними етимологічного словника О.Мельничука, лексема *кокетка* запозичена з французької мови, можливо, опосередковано через польську. Номінація *фразерка/фраїрка* у творах художньої літератури ХІХ–ХХІ ст. у значенні 'кохана, невіста; наречена' не функціонує. У значенні 'любаска, кохана' зафіксована у словнику закарпатських говірок, укладеному І.Сабадошем, та 'дівчина стосовно до свого хлопця, чепурунка' – у словнику буковинських говірок, упорядкованому Н.Гуйванюк.

У польській мові аналізованого періоду жінка може називатися *zalotnica* – 'жінка, яка залицяється до чоловіка' [Dorosz, SPP], *kokietka* – 'жінка, що намагається сподо-

батися чоловікам', *adoratorka* – 'поклонниця чоловіка' [Dorosz, SPP]. Усі, крім лексеми *kobietka*, утворені від спільнокоренових чоловічих номінацій. Варто відзначити той факт, що сема 'намір створити сім'ю' у цих лексем є лише потенційною (див. далі).

2. Етап сватання

Це вже офіційний етап, оскільки бажання створити сім'ю виноситься на обговорення з батьками або, як у польській культурі, сватати когось можуть і сторонні люди старшого віку високо суспільного стану, які мають авторитет. У польській звичаєвій системі етапу сватання завжди передує етап залицяння, оскільки молоді люди самостійно вирішують, за кого виходити заміж. В українській – етап залицяння може бути упущеним (шлюб з примусу) або може накладатися на етап сватання, якщо кандидата на чоловіка вже схвалили батьки дівчини, але він все ж хоче домогтися взаємності дівчини. Ці позамовні чинники зумовлюють особливості функціонування номінацій жінки на зазначеному етапі.

В українській мові є й застарілі номінації особи жіночої статі у процесі сватання: *невіста* – 'дівчина, що досягла шлюбного віку або дівчина стосовно до того, з ким має одружуватися' [СУМ, Т.5, с. 266], *облюбениця* – 'кохана дівчина' зафіксована лише у словнику П. Білецького-Носенка, у літературних творах XIX–XXI ст. також не вживається. Можливо, це випадок оказіонального віднесення полонізму *облюбениця* до розряду запозичень, що було територіально зумовлено.

У польській мові на етапах залицяння і сватання особа жіночої статі має однакові номінації. Оскільки важливішим є етап заручини, нові номінації появляються саме тоді.

3. Етап заручин

Коли головні суб'єкти процесу сватання дійшли згоди, укладається домовленість про шлюб – відбуваються *заручини*. На цьому етапі в українській мові жінка отримує номінацію *наречена* – 'призначена, названа' [СУМ, Т.5, с. 169], 'жінка стосовно того, з ким має одружитися' [СУМ, Т.2, с. 519]. У фольклорних текстах та стилізованій літературі функціонує синонім лексеми *наречена* – номінація *суджена* – 'жінка, призначена долею; наречена' [СУМ, Т.9, с. 824]. Словники фіксують ще одну номінацію – *княгиня*, яка функціонувала ще з періоду Київської Русі і вживалася на позначення зарученої жінки. Номен *княгиня* називає жінку у день шлюбу, що є метонімічним перенесенням, оскільки в княжому дворі княгиня є головною (після князя), як і *наречена* чи *молода* на весіллі.

У польській мові заручена жінка називається *narzeczona* – 'жінка у період шлюбу' [Dorosz, SPP], 'приречена бути дружиною' [Bańk, Т.2., с. 272]. Також існують номінації *oblubienica* – 'наречена або молода' [Dorosz, SPP], *wybranka* – 'кохана дівчина/жінка' [Dorosz, SPP], *bogdanka* – 'кохана, вибрана для шлюбу жінка' [Dorosz, SPP]. Поряд із зазначеними номінаціями функціонували такі назви: *niewiasta* – 'наречена або молода' [Dorosz, SPP], *nupturientka* – 'особа, яка має намір взяти шлюб' [Dorosz, SPP], *epuzerka* – 'обрана жінка для шлюбу' [Dorosz, SPP]. На нашу думку, така кількість номінацій жінки свідчить про її активну позицію в процесі заручин у польському суспільстві.

4. Етап вінчання, весілля

У день шлюбу в українській мові жінка називається *молода* – 'наречена у день весілля' [СУМ, Т. 2., с. 441].

У польській мові цей денотат має аналогічну за внутрішньою формою номінацію *panna mloda* – 'жінка у день свого шлюбу' [Dorosz, SPP].

5. Етап шлюбної ночі та недовго опісля

Останнім етапом узаконення шлюбних стосунків в українській традиційній культурі є шлюбна ніч або перші покладини подружньої пари. В українській мові існує застаріла номінація жінки під час шлюбної ночі та недовго після цього – *новобрачна*. Для цього номена не виділено окремої заголовної статті у проаналізованих словниках, але в різних словникових ілюстраціях він вживається. У польській мові немає аналогічної за внутрішньою формою лексеми.

Отже, в українській та польській мовах у процесі створення сім'ї жінка має багато номінацій. Це свідчить про особливу цікавість мовців до зазначеного фрагменту дійсності. Ономасіологічні та семасіологічні відмінності номінацій вказують на різницю в осмисленні цього денотата, що й експлікується у сигніфікативному макрокомпоненті значень виокремлених лексем.

Сигніфікативний аспект. Для з'ясування сигніфікативного макрокомпоненту значення слова використовуються компонентний та дистрибутивний аналізи як найбільш ефективні⁹. Функціонування номінацій у контекстах перевірено за українським та польським корпусами текстів. Окремо проаналізовано найвидатніші твори української та польської літератури XIX–XXI ст. Береться до уваги, зокрема, й той факт, що мова художніх творів по-особливому відображає дійсність, причому не завжди достовірно. З огляду на це, у дослідженні визначальними є кількісно-якісні показники сполучуваності виокремлених номінацій, в яких об'єктивується етноспецифіка сприйняття жінки у процесі створення сім'ї. Предметом опису є лише ті семи в семантичних структурах лексем, які релевантні для експлікації поняття, що стало підставою для появи порівнюваних номінацій. Коротко коментуються також зміни цих понять і їх вплив на зміни синтагматичних зв'язків та парадигматичних відношень номінативної одиниці. Розкривається конотативний аспект дослідження. На базі аналізу семантичних структур номінацій формулюються наукові дефініції.

1. Етап залицяння

Українські номінації

Відданиця

• ‘зріла для шлюбу’ – “П'ять літ – як з батога тряснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш, дівчина з десятилітньої дитини стає **відданицею**; хлопець парубком стає, і вуса голить; а хто віддався, женився назад тому п'ять літ, того діти обсядуть, або й злидні”¹⁰;

• ‘обмежений вік активного інтересу зі сторони чоловіків’ – “І блага вість покотилася назад, звідки прийшла, і знову роки за роками минали, а **відданиця** тим часом уже добряче підтопталася, а парубок в нервах знайшов собі якусь ініу панну”¹¹; “Настя довго після того ждала женихів. Ще вісім років Балабушиха варила з Настею варення, вишивала усякі квітки та читала “Собрание иностранных романов”¹²;

• ‘береже цноту’ – “Пишлася, та діувала... Та ціломудріє хранила, Та страх боялася гріха Прелюбодійного”¹³;

⁹ Левицький В. В. Семасіологія: монографія для молодих дослідників. Вінниця, 2012. С.110–112.

¹⁰ Свидницький А. Твори. Київ, 1958. С.98.

¹¹ Винничук Ю. Танго смерті. Харків, 2012. С.65.

¹² Нечуй-Левицький І. Твори у 4-х т., Т. 1. Київ, 1956. С.155

¹³ Шевченко Т. Зібрання творів: У 6-ти т. Т. 2. Київ, 2003. С.330–331.

- ‘намір вийти заміж’ – “А ти, кумасю, спала, спала, Пишалася, та *дівувала*, Та ждала, *ждала жениха*, Та *ціломудріє хранила*, Та страх боялася гріха Прелюбодійного”¹⁴.

- ‘соромиться виявити симпатію до залицяльника’ – “Отим-то така і *жахається*, і *втікає*, ні слова не вказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, та й сама *жалкує*, та-ба! вже не можна діла поправити!... І *сумує*, сердешна, і нишком поплаче, та притьмом *нічого робить!* і вже ж *самій його не заньмати*, щоб не сказав: “Сама, – каже, – на шию *вішається*””¹⁵;

- ‘хоче сподобатися потенційному женихові’ – “Нащо це ти, Мотре, так *прибираєшся?* – спитала в неї мати. – Тепер же не велике свято. Нащо ти *надіваєш всі квітки та стрічки?* – Та коли залежались у скрині. Хочу трохи провітрити, – сказала Мотря, але *в неї була зовсім інша думка*. Карпо обіцяв для неї найняти музики. Вона сподівалась побачитися з ним у церкві”¹⁶.

Контексти вживання номінації *відданиця* вказують на вік (15 років), з якого в XIX ст. прийнято було дівчині вступати у шлюб. Існувала також норма – виходити заміж до певного віку: ця межа експлікована не так чітко (приблизно до 24 років). На позначення дівчини, яка не вийшла заміж вчасно, вживається вислів: “засиділася в дівах/невістах”, “стара діва”. Якщо дівчина вкладається у відведені рамки, то такі дії мають позитивну оцінку, якщо ж ні – негативну. Найбільш позитивну оцінку має дівчина на виданні, яка переймається господарством і церквою, а не хлопцями. Негативну оцінку мають дівчата, які більше часу проводять на вулиці з хлопцями, ніж за роботою, їх називають *зальотними*: “Там така удалась *зальотна*: хоч як мати лас, а вона таки *вискочить на вулицю*” [СУМ, Т. 3, с. 199]. Якщо дівчині сподобався її залицяльник, вона може йому про це сигналізувати, наприклад, причепуритися, як правило ж, вона приховуватиме справжній намір (сподобатися) від інших, але така поведінка негативної оцінки не має. Важливим комунікативним засобом є також погляд: “стріляти очима”, “відвести очі”, чим часто користувалася цнотлива українська дівчина в часі видання. У польській мові для позначення цього денотата не сформувалася номінативна лексема, існує лише номінативне словосполучення – *dziewczyna na wydaniu*, яке близьке за внутрішньою формою до українсько номена *відданиця* і збігається лише у семах ‘вік’ та ‘намір вийти заміж’. Мовний матеріал дає підстави стверджувати, що у польській культурі жінка бере значно активнішу участь у виборі чоловіка, ніж в українській, тому факт, що дівчина була на виданні, не сприймався як дуже важливий, щоб зафіксувати його окремою номінацією. Отже, *відданиця* – це ‘статевозріла особа жіночої статі, яка вступила в обмежений часом шлюбний вік, цнотлива і сором’язлива, яка має бажання створити сім’ю’.

Залицяльниця

- ‘несерйозна’ – “Олеся побачила, що Балабуха надувся й насупив брови, догадалась, що треба перестати *залицятися* до Бонковського. Вона замовкла, силкувалася бути поважною, але не зуміла”¹⁷;

- ‘безсоромна’ – “З’їдять не з’їдять, а все-таки я не хочу, щоб ти *кохалась та залицялась* з якимсь проїдисвітом та *вводила мене й себе в славу*”¹⁸.

¹⁴ Шевченко Т. Зібрання творів. Т.2. С.330–331.

¹⁵ Квітка-Основ’яненко Г.Ф. Вибрані твори. Київ, 1983. С.24.

¹⁶ Нечуй-Левицький І. Твори у 4-х т. Т. 2. С.15

¹⁷ Там само. Т. 1. С. 33.

Мовний матеріал засвідчує, що в українській традиційній культурі дівчина відіграла пасивну роль у процесі створення сім'ї. Активні дії дівчини критикувала громада, хлопця ж вони відштовхували. Причина негативної оцінки активних дій дівчини в процесі створення сім'ї зумовлена ціннісними орієнтаціями суспільства. Добра, весела, скромна, працююча дівчина вважалася ідеальною супутницею життя, становила велику цінність. Якщо дівчина відповідала цьому еталону – женихи навперероб змагалися за її серце та руку. Звідси – якщо дівчина мусила проявляти активні дії для того, щоб її посватали, значить, щось із нею не так, це породжувало упереджене ставлення і негативну оцінку як її самої, так і її дій. Отже, залицальниця – це 'статевозріла жінка, яка не соромиться активно діяти з метою сподобатися чоловікові, але це його відштовхує, а іншими сприймається негативно'.

Лексему *зальотниця* не було запозичено з польської мови, але спільнокоренева лексема *зальотна* вживалася на означення дівчини, що волочить з хлопцями. Цей епітет має найвищий ступінь негативної оцінки, така дівчина є вкрай небажаною невісткою: "Мати мені зізналася, що ходила до ворожки, аби та відігнала цю *зальотну* шльондру: синку, вона хотіла заволодіти твоєю душею, а такі баламутки знаєш які підступні, о!"¹⁹.

Оскільки обрані для порівняння мови є близькоспорідненими, то й внутрішні форми виокремлених номінацій часто збігаються. Тому, для уникнення повторів лише сигналізуватиметься про такий збіг, основна ж увага буде зосереджена на диференційному тлумаченні етноспецифіки польських номінацій.

Кокетка

Ця номінація, яка спорадично трапляється в текстах XIX ст., називає особу жіночої статі, найчастіше високого суспільного стану. Значно частіше фіксуються спільнокореневі слова: *кокетливо, кокетно, кокетко, кокетна, кокетство*. Оскільки у вищому товаристві сформувалася особлива, дещо відмінна від традиційної культура спілкування, то й активні дії особи жіночої статі стосовно чоловіка різко негативної оцінки не мають: "В неї була поетична вдача, хоч вона була *пустенька собі й кокетка*"²⁰. У семантичній структурі лексеми *кокетка* сема 'намір створити сім'ю' є лише потенційною, контексти вказують на те, що чоловік надає перевагу дівчині, яка не намагається йому сподобатися: "Яка вона здавалась йому гарна, добра, тихенька, ласкава поруч з *кокетками* сестрами"²¹. З цього робимо висновок, що стереотипи сприйняття й оцінки дій жінки є однаковими в людей, що належать до одного етносу, але до різних соціальних станів (див. *залицальниця*). Отже, *кокетка* – це "статевозріла особа жіночої статі, для якої залицятися до чоловіків є типом поведінки, тому вона це робить рідко для того, щоб вийти заміж, а частіше – задля розваги".

Польські номінації

Zalotnica

Номінація *zalotnica* позначає незаміжню дівчину або жінку, яка вміє зацікавити, звабити чоловіка. Цей номен має позитивну конотацію, адже, зваблюючи чоловіка, який їй сподобався, дівчина провокувала його активні дії щодо себе. Це допомагало з'ясувати, чи підходять вони один одному, а у процесі, можливо, й закохатися, після

¹⁸ Нечуй-Левицький І. Твори у 4-х т. Т. 1. С. 33.

¹⁹ Дністровий А. Пацки: конкретний роман. Київ, 2005. С. 201.

²⁰ Нечуй-Левицький І. Твори у 4-х т. Т.3. Київ, 1956. С.79.

²¹ Там само. С.85.

чого – одружитися. Але якщо жінка тривалий час не мала на меті створювати сім'ю, а тільки любила залицятися, кокетувати з чоловіками, то в семантичній структурі цієї лексеми з'являється сема 'досвідчена', яка зумовлює те, що сема 'намір одружитися' стає потенційною, потрапляє на периферію: "Od gatunku snoty! potwierdził Gaczycki. Są różne gatunki snoty, moje panie, tak jak różne gatunki piękności. Piękność formy i piękność ducha, piękność bezmyślna, i piękność rozumna, piękność nadęta i piękność pełna prostoty, piękność ubielona i uróżwiona *starej zalotnicy*, i piękność świeża i niewinna młodego dziewczęcia"²². В українську мову цей номен не був запозичений, але номінація *залицяльниця* має спільну з ним внутрішню форму – це дає підстави вважати, що вони є лексичними відповідниками [Вг, с.644]. Отже, *zalotnica* – це 'статевозріла особа жіночої статі, яка проявляє активний інтерес до осіб протилежної статі, вона може кокетувати з ними і залицятися до них для того, щоб закохатися і вийти заміж, але навіть якщо ні, то завжди її метою є розважитися, отримати задоволення та перебувати в центрі уваги'.

Kokietka

У лексемі *kokietka* сема 'намір одружитися' є лише потенційною. Вона актуалізується в дуже обмеженій кількості контекстів, наприклад, якщо *kokietka* вирішила одружитися, то все ж продовжує зваблювати інших чоловіків: "Gdybyś pan zwrycił się (до колишньої нареченої/ – Б. В.) – Po co? – Ażeby pozyskać jej serce i rękę. – Zostawiając drugą (руку/ – Б. В.) – dla znanych i nieznanym wielbicieli"²³.

Adoratorka

Номінація *adoratorka* утворена від аналогічної чоловічої, але семантика у них різна.

- 'захоплюється чоловіком' – "Twój ukochany powinien samodzielnie odpierać ataki namolnej kobiety. Dlaczego niby miałabyś przeganiać jego *adoratorki*? Przecież on doskonale wie, kto jest dla niego najważniejszy"²⁴. "Sam, choć uchodzi za absolutnego Casanove, nie zawsze spełnia się w praktyce, co nie przysparza mu sławy wśród *adoratorek*"²⁵.

У XIX ст., коли була прийнята суспільна норма, згідно з якою дівчина/жінка має можливість тривалий час перебирати кандидатів для шлюбу, щоб вийти заміж за того, кого щиро покохала, номінація *adoratorka* у художніх текстах не функціонує. Цей номен з'явився у текстах XX–XXI, внаслідок переорієнтації цінностей: дівчата почали конкурувати за увагу хлопців. Отже, *adoratorka* – це 'статевозріла особа жіночої статі, яка у процесі залицання виявляє захоплення особою чоловічої статі, часто з наміром вийти заміж'.

2. Етап сватання

Оскільки сватання – це вже офіційний етап, то всі дії жінки передбачені драматургією весільної обрядовості. А відтак, вони матимуть лише позитивну узуальну конотацію. З огляду на це, етноспецифіка номінацій жінки під час сватання відображається лише у сигніфікативному компоненті їх значень.

Українські номінації

Невіста

На думку більшості дослідників, номінація *невіста* утворена від дієслова *відати* і заперечної частки *не*, тобто – 'невідома', що є проявом мовного табу (спробою при-

²² Orzeszkowa E. Cnotliwi. Warszawa, 1965. S.122.

²³ Prus B. Lalka. Wrocław, 1991. S.224.

²⁴ Cosmopolitan (dziennik). 2000. №2.

²⁵ Metropol (dziennik). 2001. №2.

ховати від духів дому перехід дівчини в іншу сім'ю). На користь цієї етимології свідчить також той факт, що у старослов'янській мові існували номінації *невѣсть* – 'незнання, невідання', *невѣстьникъ* – 'наречений, зять', *невѣстьство* – 'весілля' [ССТМ, с. 121]. Тобто, внутрішньою формою загальної номінації усіх етапів створення сім'ї (весілля) і центральних діячів (чоловіка та жінки) є поняття 'незнання, невідання', що цілком закономірно, оскільки в давнину традиційною формою життя була розширена сім'я: подружжя після шлюбу йшло жити до дому більш забезпечених батьків. Тому отримання нового суспільного статусу (чоловік і дружина) супроводжувалося кардинальними змінами у житті людей. Це дає підстави стверджувати, що номінація *невіста* утворена від дієслова *відати*, але причиною її появи стало не лише табу (якнайдовше тримати у невіданні духів дому про те, що дівчина переходить в іншу сім'ю), а й тієї особи, яка переходить у нову сім'ю – *невѣста* або *невѣстьникъ*, оскільки ані вона/він не знає, що її/його чекає, ані та сім'я, що приймає подружжя.

У словнику староукраїнської мови XIV–XV ст. номінація *невіста* тлумачиться як 'доросла особа жіночої статі, жінка' [ССТМ, Т.2, с. 33], що за семою 'вік' протиставляється номінації *відданиця* 'дівчина шлюбного віку, на порі'. Значення цієї лексеми проаналізував І.Огієнко. На його думку, слово *невіста* походить із старослов'янської мови і первинно вживалося у значенні 'одружена жінка', доказом чого є досі актуальна польська номінація *niewiasta* – 'молода одружена жінка' [Ог, Т. 3, с. 245]. І.Огієнко уточнює, що значення 'дівчина стосовно до того, з ким має одружитися' походить із церковнослов'янської мови, і *невіста* – це 'щойно повінчана жінка, молода'. Таке твердження є цілком слушним, оскільки церковнослов'янська мова функціонувала лише в конфесійному стилі, тобто, контекст вживання номінації *невіста* звужився до обряду вінчання. Отже, перше значення 'одружена жінка' включає в свій обсяг друге – 'щойно повінчана жінка, молода', оскільки після вінчання жінка є офіційно заміжною. У словнику Б.Грінченка *невіста* – це просто особа жіночої статі (як і в словнику староукраїнської мови), а П.Білецький-Носенко подає ще таку дефініцію – 'взрослая дѣвица; вдова, готовая вступить въ супружество съ своимъ женихомъ'. Останнє визначення не суперечить попереднім. В одинадцятитомному тлумачному словнику відображено етапи розбудови значення номінації *невіста*: 1) 'особа жіночої статі', 2) 'дівчина або жінка, яка одружується, наречена', 3) 'дівчина стосовно того, з ким має одружуватися', 4) 'дівчина, яка досягла шлюбного віку'. [СУМ, Т.5, с. 266] Як наслідок, контекстуальними синонімами цього номена є лексеми *жінка*, *відданиця*, *наречена*, *молода*, *дружина*. Проте з XIX ст. номінація *невіста* найчастіше вживається у контексті сватання, на цьому етапі у неї нема синонімічних зв'язків, тому з цього часу смисловим центром даної полісемної лексеми є значення 'дівчина стосовно того, з ким має одружуватися'. Наприклад: "Раз отак приїхала до його в гості його *булая невіста*, тепер попадає" (А.Свидницький, "Любо-рацькі"). Тож, *невіста* – це 'статевозріла особа жіночої статі, яка готова вийти заміж; заміжня жінка'. У словнику П.Білецького-Носенка подано номінацію *облюбениця* як синонім до лексеми *невіста*. В проаналізованих текстах номінації *облюбениця* не виявлено.

У польській мові існують тотожні за внутрішньою формою та акустичним образом номінації *niewiasta* й *oblubienica*, але вони функціонують в контексті заручин (див. денотативний аспект).

3. Етап заручин

Внутрішня форма ядерних номінацій жінки на цьому етапі в двох порівнюваних мовах зумовлена вірою слов'ян у долю. Тобто, номінації *наречена*, *narzeczona* тлумачаться як 'приречена стати дружиною'. В українській мові існує два синоніми лексеми *наречена*: *суджена*, *княгиня*. Лексема *суджена* має ту саму внутрішню форму, що й *наречена*, іншим є лише акустичний образ, який походить від стсл. *судьба* – 'доля'. Тому ця номінація належить до безеквівалентної лексики, як і номінація *княгиня*, яка відображає традицію розігрування весільної драми часів київської доби²⁶. Оскільки номінації *наречена* / *narzeczona* мають спільну внутрішню форму, позначають однаковий денотат і збігаються за конотацією, логічно формулювати для них спільну дефініцію – 'заручена жінка, у період від заручин до дня шлюбу'. У свою чергу, номінація *суджена* називає 'призначену для шлюбу жінку, яку кохає чоловік, тому хоче і мусить з нею одружитися', а *княгиня* – 'жінку, з якою має взяти шлюб чоловік; в умовах святкування весілля'. У польській мові налічується більше синонімів лексеми *narzeczona*. За семантикою їх можна поділити на дві групи: ті, що вказують на укладання шлюбу через любов (*oblubienica*, *wybranka*, *bogdanka*); ті, що вказують на нормативно-правовий бік шлюбу (*nupturientka*, *epuzerka*). Усі вони застаріли вже до початку ХІХ ст., а в українській мові відповідників не мають. Єдиним винятком можна вважати номінацію *oblubienica*, якій, за словником П.Білецького-Носенка відповідає лексема *облюбениця*, що збігається з нею за внутрішньою формою та акустичним образом. У ході дослідження не виявлено жодного випадку вживання номінації *облюбениця* – ні в опрацьованих художніх творах, ні в інших словниках української мови.

4. День шлюбу та весілля

На цьому етапі в українській та польській мовах функціонують номінації жінки, що мають однакову внутрішню форму, відображену у домінантій семі 'молодий вік': *молода*, *panna mloda*. Відмінності між сигніфікативними значеннями цих номенів незначні, зумовлені особливостями весільної обрядовості, тому є всі підстави вважати ці лексеми еквівалентами. Отже, *молода/panna mloda* – це 'жінка у день свого шлюбу і на весіллі стосовно чоловіка, з яким одружилася'.

5. Етап шлюбної ночі та недовго опісля

В українській мові на позначення уже законної дружини, яка в шлюбі короткий час, існував застарілий номен *новобрачна*. У польській мові окрема номінація *nowożeńiec* є лише на позначення чоловіка, який недавно одружився. Симетрична назва для жінки не виявлена ні у проаналізованих словниках, ні у текстах. Цілком можливо, що українські номени цього етапу вийшли з активного вжитку через те, що застаріла традиція допомагати громадою молодому подружжю зміцнитися матеріально: "Це добре у вас заведено, що цілою громадою ви своїм *молодытам* допомагаєте на ноги стати" [СУМ, Т. 4, с. 789]. У сучасному світі існує тенденція до відокремленого проживання, тому нова сім'я змушена відразу бути самостійною.

Ступінь національної маркованості кожної номінації представлено у контрастивних парах (див. зведену таблицю). Лексеми у таблиці наведені у тій послідовності, в якій зроблений їх аналіз. Якщо номінація має два усталених значення, які корелюють зі значеннями різних польських номінацій, подаємо її двічі.

²⁶ Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість. Київ, 2006. С.197.

Зведена таблиця

Номінації жінки в українській мові	Денотативний макрокомпонент значення	Сигніфікативний макрокомпонент значення	Конотативний макрокомпонент значення	Номінації жінки у польській мові
відданиця	+	-	-	zalotnica
залицяльниця	+	+	-	zalotnica
залицяльниця	+	-	-	adoratorka
невіста	+	-	-	nupturientka
невіста	+	-	-	oblubienica
невіста	+	-	-	wybranka
невіста	+	-	-	epuzerka
невіста	+	-	-	bogdanka
суджена	+	-	-	narzeczona
суджена	+	+	-	bogdanka
наречена	+	+	+	narzeczona
наречена	+	-	-	epuzerka
наречена	+	-	-	nupturientka
молода	+	+	+	panna młoda
княгиня	+	-	-	narzeczona, panna młoda
новобрачна	+	-	-	-

Отже, найменший ступінь національної маркованості мають номінації *наречена/narzeczona* та *молода/panna młoda*, оскільки позначають однаковий денотат, сигніфікат, відтінки значення якого нівелюються, це дає підстави вважати їх лексичними еквівалентами. Середній ступінь мають частково безеквівалентні номінації жінки *залицяльниця/zalotnica*, які, попри однакову внутрішню форму й акустичний образ, тривалий час позначали нетотожні щодо оцінки поняття: український номен мав негативну оцінку, а польський – позитивну. Частково безеквівалентною є лексема *відданиця*, тому що найближчий їй відповідник – номінативна конструкція *dziewczyna na wydaniu*. Неповна відповідність є також між номінаціями *суджена / bogdanka, невіста (наречена) / epuzerka* та *невіста (наречена) absztyfikantka*, які різні за внутрішньою формою, але позначають однаковий денотат і сигніфікат. Серед проаналізованих номінацій найбільш етноспецифічною є лексема *княгиня*, яка, будучи синонімом до *наречена*, може перекладатися як *narzeczona*. Проте у такому випадку значна частина сигніфікативного та весь конотативний макрокомпоненти значення втрачаться. Єдина лексема, яка не має відповідника у польській мові – *новобрачна*, але чому чоловіча номінація існує, а жіноча – ні, судити важко. Більше безеквівалентної лексики у порівнюваній лексико-семантичній групі не виявлено. Імовірно, це зумовлено подібними традиціями весільної обрядовості двох слов'янських етносів, оскільки і в українській, і в польській культурах етапи створення сім'ї та центральні дійові особи цього процесу однакові.

В результаті порівняння кількісного і якісного параметрів сполучуваності виокремлених номінацій реконструйовано відображене в них стереотипне сприйняття жінки у процесі створення сім'ї. Найбільше відмінностей спостерігається на етапах **залицяння, сватання та заручин**. Попри те, що майже всі виокремлені номінації мають тотожну внутрішню форму та акустичний образ, вербалізують дуже близькі за змістом поняття, все ж у кожній з них – унікальна конотація. Станом на ХІХ ст. позитивна оцінка номінацій **відданиця / dziewczyna na wydaniu** визначається межами шлюбного віку. В українській культурі віковий ценз окреслений чітко: від 15 до 24 років, навіть молода вдова часто залишається самотньою, а у польській – перший шлюб дівчина бере приблизно до 25 років, типовим є явище раннього овдовіння, проте жінка й надалі привертає увагу чоловіків. У процесі створення сім'ї українська дівчина значно пасивніша, ніж польська, оскільки її активні дії стосовно хлопця за-суджуються громадою. Тому номінації **залицяльниця і zalotnica** – протилежні за конотацією. Завдяки активній позиції, у процесі створення сім'ї полька самостійно вибирає, за кого їй виходити заміж, тому вона має однакові номінації на етапах **залицяння і сватання**. З цієї ж причини у польській мові існує синонімічний ряд лексем, що позначають дівчину/жінку, яка виходить заміж через почуття кохання, а не з примусу: **oblubienica, bogdanka, wybranka**. Також, на відміну від української мови, у польській важливим є законно-правовий аспект укладання дівчиною/жінкою шлюбу, тому існували запозичені номінації **epuzerka, absztyfikantka**.

Отже, попри близьку спорідненість мов і тісний часо-просторовий контакт української та польської етноспільнот, усі номінації жінки в процесі створення сім'ї є національно-маркованими.

Список скорочень

- Bańk** – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Т. 1–2. Warszawa, 2000.
Bron – Broniarek W. Gdy Ci Słowa Zabraknie. Słownik Synonimów. Warszawa, 2005.
 Режим доступу: www.synonimy.pl (дата звернення 18.07.2016)
Br. – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Wiedza Powszechna, Warszawa, 1970.
Kras – Krasiński, A. S. Słownik synonimów polskich (Vols. 1–2). Warszawa, 1885.
Dorosz – Słownik języka polskiego. Red. W. Doroszewskiego. Т. 1-11. Warszawa, 1958–1969.
SPP – Słownik poprawnej polszczyzny PWN. Warszawa, 2000.
Белей – Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів, 2001.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь, 2004.
Грін – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1-4. Київ, 1958–1959.
Ог – Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4-х т. Вінніпер – Волинь, 1979 – 1995.
ПУС – Польсько-український словник. У 2-х т. Київ, 1960.
ССУМ – Словник синонімів української мови: У 2-х т. Київ, 2001.
ССтМ – Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. Т. 1–2. Київ, 1977–1978.
СУМ – Словник української мови. Т. 1–11. Київ, 1970–1980.

**ETHNOSPECIFICITY OF WOMAN'S NOMINATIONS
IN THE FAMILY CREATION PROCESS
(based on the material of Ukrainian and Polish languages)**

Vira BURAK

*Ivan Franko National University in Lviv
Universytetska Str. 1, Lviv, 79000
Department of General Linguistics
vira.burak@ukr.net*

The article describes numerous problems related to a comparative study of the semantics of lexical units. The categorical apparatus of the cognitive ethnolinguistics, lingvopragmatics and translation is used in order to substantiate the theoretical statements. For the explication of nominative units ethnosemantics we've chosen peripheral kinship terms, in particular the nominations of women in the family starting process. In order to reveal the specifics of national nominations were chosen close related Ukrainian and Polish languages for comparison. The meaning of units of the allocated group is considered in the usus, occasional aspect is briefly commented on. Common, different and unique characteristics in the semantic structures of selected nomens are revealed through contrastive analysis.

Key words: ethnosemantics, semantic structure of the word, cultural connotation, kinship terms, contrastive analysis.

**ЭТНОСПЕЦИФИКА НОМИНАЦИЙ ЖЕНЩИНЫ
В ПРОЦЕССЕ СОЗДАНИЯ СЕМЬИ
(на материале украинского и польского языков)**

Вера БУРАК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000
Кафедра общего языкознания
e-mail: vira.burak@ukr.net*

В статье рассмотрен ряд проблем, связанных с сопоставительным изучением семантики лексических единиц. Для обоснования теоретических оснований привлечено категориальный аппарат когнитивной этнолингвистики, лингвопрагматики и переводоведения. Экспликацию этносемантики номинативных единиц осуществлено на примере терминов родства, в частности – названий женщины в процессе создания семьи. С целью обнаружить национальную специфику номинаций для сопоставления были избраны близкородственные украинский и польский языки. Значение единиц выделенной лексико-семантической группы рассматривается в узком аспекте, окказиональный аспект коротко прокомментирован. С помощью контрастивного анализа извлечено общее, отличительное и уникальное из семантических структур выделенных номенов.

Ключевые слова: этносемантика, семантическая структура слова, культурная коннотация, термины родства, контрастивный анализ.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.16
Прийнята до друку 21.12.16